

Některé z důvodů, proč se věnovat římské literatuře:

- propojení dnešního světa a antiky
- první evropská „odvozená“ literatura
- formativní a psychagogická funkce
- výchova k tvořivému pochopení jazykového projevu a vysoká stylistická hodnota kanonických děl

Latin Teaching in the European Schools (literárně-kulturní hledisko):¹

- Learning Latin permits us to understand the contemporary world better: it brings unequalled insights, it **compares our societies to ancient ones and it provides key insights into the economy, the law, religion, and social and political life.**
- Europe today maintains relations of both cultural difference from, and identity with the Roman world: learning Latin, therefore, **contributes to the development of this sense both of identity and of difference in the collective life of a more complex society.** Such knowledge enables the pupils **to define more precisely the points of conflict in the contemporary world:** this excursion to antiquity permits them to put the present into perspective, to relativize, and to free themselves from the tyranny of the present.
- It is a **training in critical thinking.** It is also a factor in the **development of tolerance,** as it involves an advanced level of **knowledge of different types of society and religion.**
- To engage in the learning of Latin is a sign of taking an independent step: a sign of autonomy and originality, reaching beyond fashion and conformity, and far from a utilitarian view of education.
- For the European Schools in particular, Latin (as well as Greek) is specifically an **international language of culture:** it particularly encourages the perception of the convergences and points of comparison between the cultures of Europe; it invites pupils to explore the foundation texts which have nourished and which continue to **nourish the culture, the imagination and the arts of Europe and the world,** yesterday and today. Beyond the acquisition of their cultural heritage, pupils taking Latin are encouraged to exercise their creativity in the performing arts, the visual arts and other art forms (ceramics, cinema, graphics, etc.).

Ørberg, H. H. – Miraglia, L. (2009). *LLPSI: Nova via – Latine doceo, Guida per gl'insegnanti.* Montella: Edizioni Accademia Vivarium novum, s. 2:

„Sapere il latino significa dar nelle mani dei giovani una chiave per aprire i palazzi della cultura storica: significa permettere loro d'ascoltare la voce di chi ha dibattuto con serietà sulla **tolleranza, sulla convivenza civile, sulla possibilità di conciliazione tra uomini di fedi diverse, sul concetto di „guerra giusta“, sul sogno d'uno Stato perfetto, sull'interiorità dell'uomo e i suoi labirinti, sul problema morale individuale e della società, sull'indipendenza critica del pensiero rispetto alle *auctoritates*, sulla formazione dei giovani, sulla conoscenza dell'altro e l'apertura a civiltà diversa dalla nostra, su cos'è l'uomo nella sua essenza.** Significa permettere di **vedere lo sviluppo storico della scienza, del diritto, della filosofia, della politica; significa, in una parola, rendere i giovani cittadini consapevoli del loro tempo e cultori della memoria storica.**“

Průřezová témata RVP G:²

- Osobnostní a sociální výchova;
- Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech;
- Multikulturní výchova;
- Environmentální výchova;
- Mediální výchova.

¹ *Schola Europaea - Latin Syllabus* (2014: 2-3): <https://www.eursec.eu/Syllabuses/2014-01-D-35-en-3.pdf> (7. 9. 2020).

² RVP G – *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia* (2007). Praha: Výzkumný ústav pedagogický.

OSOBNOSTNÍ A SOCIÁLNÍ VÝCHOVA

Výchova mládeže (např. Lucretius, část Ciceronova díla, Seneka, Quintilianus, Horatius ad.)

QVINT. *inst.* 1,2,1-8 (vzdělávání ve škole x doma, výchova dětí):

Corrumpi mores in scholis putant: nam et corrumpuntur interim, sed domi quoque, et sunt multa eius rei exempla, tam hercule quam conservatae sanctissime utrobique opinionis. Natura cuiusque totum curaque distat. Da mentem ad peiora facilem, da negligentiam formandi custodiendique in aetate prima pudoris, non minorem flagitiis occasionem secreta praebuerint. Nam et potest turpis esse domesticus ille praeceptor, nec tutior inter servos malos quam ingenuos parum modestos conversatio est. ... Utinam liberorum nostrorum mores non ipsi perderemus! Infantiam statim deliciis solvimus. Mollis illa educatio, quam indulgentiam vocamus, nervos omnis mentis et corporis frangit. Quid non adultus concupiscet qui in purpuris repit? Nondum prima verba exprimit, iam coccum intellegit, iam conchylium poscit. Ante palatum eorum quam os instituimus. In lecticis crescunt: si terram attigerunt, e manibus utrimque sustinentium pendent. Gaudemus si quid licentius dixerint: verba ne Alexandrinis quidem permittenda deliciis risu et osculo excipimus. Nec mirum: nos docuimus, ex nobis audierunt.

Někteří se domnívají, že se ve škole kazí mravy. Ovšem že se tam také kazí, ale kazí se i doma a příkladů na to je mnoho, stejně tak jako na to, že na obou místech byla morálka naprosto svědomitě zachována. Celý rozdíl je dán přirozeností každého a péčí na něho vynaloženou. Vezmi mysl náchylnou k horšimu, přidej k tomu nedbalost ve formování a střežení studu v dětském věku, a život v ústraní poskytne nemenší příležitost k hanebnostem. Vždy i domácí učitel může být ničemný a styk se špatnými otroky není bezpečnější než s nepočestnými svobodnými osobami. ... Kéž bychom sami nekazili mravy svých dětí! Hned jejich dětství rozmazlujeme požitky. Ona změkčilá výchova, které říkáme shovívavost, láme síly duševní i tělesné. Po čem nezatouží v dospělém věku ten, kdo jako děčko leze po purpurovém koberci? Ještě se nenaučil žvatlat první slova, a už se vyzná v purpuru, už se dožaduje ústřic. Vychováváme dřív jejich patro než jejich ústa. Vyrůstají v nosítkách. Jestliže z nich sestoupí na zem, visí na pažích těch, kteří je podpírají z obou stran. Máme radost, jestliže řeknou něco nevázanějšího. Přijímáme se smíchem a polibkem slova, která by neměla být dovolena ani zkaženým alexandrijským mladíkům. A není se čemu divit: my jsme je tomu naučili, od nás to slyší.³

CIC. *Arch.* 15 (nadání x vzdělání):

Quaeret quispiam: „Quid illi ipsi summi viri, quorum virtutes litteris proditae sunt, istane doctrina, quam tu effers laudibus, eruditi fuerunt?“ Difficile est hoc de omnibus confirmare, sed tamen est certe quod respondeam. Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuisse, et sine doctrina naturae ipsius habitu prope divino per se ipsos et moderatos et gravis exstitisse, fateor: etiam illud adiungo, saepius ad laudem atque virtutem naturam sine doctrina quam sine natura valuisse doctrinam. Atque idem ego contendo, cum ad naturam eximiam atque inlustrem accesserit ratio quaedam conformatioque doctrinae, tum illud nescio quid praeclarum ac singulare solere exsistere.

Možná se někdo zeptá: „Byli snad všichni ti nejlepší muži, jejichž vynikající vlastnosti jsou zaznamenány v literárních dílech, vzdělání právě v tomhle oboru, který ty tak vychvaluješ?“ – Těžko to tvrdit o všech, přesto je zřejmé, jak na to odpovědět. Připouštím, že mnoho lidí vyniklo intelektem i ryzí povahou bez odborného vzdělání, že sami od sebe díky vrozenému, téměř božskému nadání byli osobnostmi s mravně ušlechtilým, pevným charakterem. Ještě k tomu dodám, že tito lidé dosáhli chvály a mravní dokonalosti častěji díky své přirozené povaze než vzdělání. Zároveň však tvrdím, že když se k výjimečným vrozeným vlastnostem přidá systematické vzdělání, zrodí se něco nad obyčej skvělého a jedinečného.⁴

Podstata a nitro člověka se všemi jeho zákoutími (básníci a filosofové)

Cic. *off.* 1,11-12 (co je člověk):

Principio generi animantium omni est a natura tributum, ut se, vitam corpusque tueatur, declinet ea, quae nocitura videantur, omniaque, quae sint ad vivendum necessaria anquirat et paret, ut pastum, ut latibula, ut alia generis eiusdem. Commune item animantium omnium est coniunctionis appetitus procreandi causa et cura quaedam eorum, quae procreata sint. Sed inter hominem et beluam hoc maxime interest, quod haec tantum, quantum sensu

³ přel. V. Bahník.

⁴ přel. E. Kuťáková.

movetur, ad id solum, quod adest quodque praesens est se accommodat, paulum admodum sentiens praeteritum aut futurum. Homo autem, quod rationis est particeps, per quam consequentia cernit, causas rerum videt earumque praegressus et quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat rebusque praesentibus adiungit atque adnectit futuras, facile totius vitae cursum videt ad eamque degendam praeparat res necessarias. Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini et ad orationis et ad vitae societatem ingeneratque inprimis praecipuum quendam amorem in eos, qui procreati sunt impellitque, ut hominum coetus et celebrationes et esse et a se obiri velit ob easque causas studeat parare ea, quae suppeditent ad cultum et ad victum, nec sibi soli, sed coniugi, liberis, ceterisque quos caros habeat tuerique debeat, quae cura exsuscitat etiam animos et maiores ad rem gerendam facit.

Především je celému rodu živočichů přírodou dáno, že chrání sebe, svůj život a své tělo, že se vyhýbají tomu, co se jim zdá škodlivé, a vyhledávají a snaží se získat to, co nezbytně potřebují k životu, jako potravu, skryše a jiné životní podmínky. Společný všem živočichům je rovněž pohlavní pud, jehož účelem je plození, a pak jakás takás péče o potomstvo. Ale mezi člověkem a zvířetem je největší rozdíl v tom, že zvíře jako tvor řízený smysly přizpůsobuje se pouze svému okolí a přítomnosti a jen zcela málo vnímá minulost nebo budoucnost, kdežto člověk obdařený rozumem vnímá jeho pomocí dějovou následnost, vidí příčiny věcí, uvědomuje si jejich podmínky a předpoklady, srovnává jevy podobné, spojuje těsně s přítomností budoucnost – a tak vidí běh celého života a předem si zařizuje věci nezbytně potřebné. A tato přirozenost sblízuje silou rozumu člověka s člověkem k pospolitosti řeči a života a vštěpuje mu především zcela zvláštní lásku k dětem, dále ho pudí k tomu, aby toužil po společenském soužití lidí i po účasti na něm, a proto aby si hleděl opatřit věci potřebné k lepšímu živobytí nejen pro sebe samého, ale i pro manželku, děti a ostatní lidi, které má rád a o které má pečovat. A tato starost podněcuje také lidského ducha a posiluje ho k činnosti.⁵

CATVLL. 8 (citová hnutí):

Miser Catulle, desinas ineptire,
et quod vides perisse perditum ducas.
Fulsere quondam candidi tibi soles,
cum ventitabas quo puella ducebat,
amata nobis quantum amabitur nulla.
Ibi illa multa tum iocosa fiebant,
quae tu volebas nec puella nolebat.
Fulsere vere candidi tibi soles.
Nunc iam illa non vult: tu quoque, impotens, noli,
nec quae fugit sectare, nec miser vive,
sed obstinata mente perfer, obdura.
Vale, puella, iam Catullus obdurat,
nec te requiret nec rogabit invitam.
At tu dolebis, cum rogaberis nulla.
Scelesta, vae te! Quae tibi manet vita?
Quis nunc te adibit? Cui videberis bella?
Quem nunc amabis? Cuius esse diceris?
Quem basiabis? Cui labella mordebis?
At tu, Catulle, destinatus obdura!

Chudáku Catulle, už přestaň vyvádět:

co je to tam, to marně voláš zpět.

I na tebe se kdysi smály jasné dny –

*to když jsi ještě chodíval, kam dívka tvá
tě vodila (ne, větší lásky nepoznám...).*

A mnohý žertík nezbedný tam měl svůj zrod:

tys chtěl – tvé dívce tohle také bylo vhod...

Ano, i na tebe se smály jasné dny.

Ona už nechce. – Nechtěj ani ty! Chce pryč –

tak se jí, slabochu, už nevěš na paty.

Jsi chudák! Rvát se musíš, vytrvat!

Buď sbobem, děvče – Catullus už vytrvá!

⁵ přel. J. Ludvíkovský.

*Nebude škemrat, nebude ti nadbíhat.
Ty budeš litovat, až zmizí prosebník...
Nešťastná, běda! Co tě čeká za život?
Kdo v tobě sbledá rozkoše? Kdo řekne Pojď...?
Komu teď dáš svou lásku? odpovíš Jsem tvá?
Či rty budeš líbat? Či rty rozkoušeš?
Catulle, pozor: tvrdě vytrvat!⁶*

Otázky osobní a společenské morálky (Sallustius, Cicero, Horatius, Seneca, historikové ad.)

SALL. *Ing.* 31,12 (nemravní představitelé státu):

At qui sunt ii, qui rem publicam occupavere? Homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani avaritia, nocentissimi et idem superbissimi, quibus fides decus pietas, postremo honesta atque inhonesta omnia quaestui sunt. Pars eorum occidisse tribunos plebis, alii quaestiones iniustas, plerique caedem in vos fecisse pro munimento habent. Ita quam quisque pessime fecit, tam maxime tutus est. Metum ab scelere suo ad ignaviam vestram transtulere, quos omnis eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum coegit. Sed haec inter bonos amicitia, inter malos factio est.

Co jsou zač ti lidé, kteří se zmocnili státu? Zvrhlí zločinci s krvavými rukama, chamtivci, škůdci a zároveň nafoukanci, kteří vydělávají na poctivosti, na cti, na zbožnosti, prostě na všem čestném i nečestném. Pro jedny je zárukou bezpečnosti to, že zavraždili tribuny lidu, jiní organizovali zločinné soudní procesy, mnozí další páchali vraždy ve vašich řadách. Čím hůře kdo jednal, tím většího bezpečí užívá. Svůj strach z trestu za vlastní zločiny přenesli díky vaší lhostejnosti na vás. Jejich společné vášně, společná nenávisť a společný strach je sehnaly do jednoho houfu. Mezi slušnými lidmi se tomu říká přátelství, mezi zločinci spiknutí.⁷

CIC. *Lael.* 19-20 + 44 (přátelství a ctnost)

Agamus igitur pingui, ut aiunt, Minerva. Qui ita se gerunt, ita vivunt ut eorum probetur fides, integritas, aequitas, liberalitas, nec sit in eis ulla cupiditas, libido, audacia, sintque magna constantia, ut ii fuerunt modo quos nominavi, hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus, quia sequantur, quantum homines possunt, naturam optimam bene vivendi ducem. Sic enim mihi perspicere videor, ita natos esse nos ut inter omnes esset societas quaedam, maior autem ut quisque proxime accederet. Itaque cives potiores quam peregrini, propinqui quam alieni; cum his enim amicitiam natura ipsa peperit; sed ea non satis habet firmitatis. Namque hoc praestat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia non potest; sublata enim benevolentia amicitiae nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiae sit, ex hoc intellegi maxime potest, quod ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est et adducta in angustum ut omnis caritas aut inter duos aut inter paucos iungeretur.

Est enim amicitia nihil aliud nisi omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentia et caritate consensio; qua quidem haud scio an excepta sapientia nihil melius homini sit a dis immortalibus datum. Divitias alii praeponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. Beluarum hoc quidem extremum, illa autem superiora caduca et incerta, posita non tam in consiliis nostris quam in fortunae temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, praeclare illi quidem, sed haec ipsa virtus amicitiam et gignit et continet nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest. ...

Haec igitur prima lex amicitiae sanciat, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causa honesta faciamus, ne exspectemus quidem, dum rogemur; studium semper adsit, cunctatio absit; consilium vero dare audeamus libere. Plurimum in amicitia amicorum bene suadentium valeat auctoritas, eaque et adhibeatur ad monendum non modo aperte sed etiam acriter, si res postulabit, et adhibitae pareatur.

Pojďme na to tedy prostým rozumem. Muže, kteří se chovají a žijí tak, že je uznávána jejich poctivost, bezúhonnost, spravedlivost a ušlechtilost a že v nich není žádná žádostivost, žádná náruživost ani opovážlivost, a kteří se navíc vyznačují velkou důsledností, to jest takové muže, jako byli ti, které jsem právě jmenoval, ty považujeme za hodné označení dobří muži, za jaké také byli pokládáni, protože následují přírodu jako nejlepší vůdkyni dobrého života, pokud to je v lidských silách. Mně se totiž zdá jasné, že jsme se narodili tak, že je mezi všemi jakési společenství. To však je příliš velké, než aby měl jeden k druhému opravdu blízko. Proto mají přednost

⁶ přel. D. Svobodová.

⁷ přel. J. Kalivoda.

spoluobčané před cizinci, příbuzní před cizími. Přátelství s nimi navázala totiž sama příroda, ale toto přátelství nemá v sobě dost pevnosti. Tím totiž vyniká přátelství nad příbuzenství, že z příbuzenství může vymizet náklonnost, avšak z přátelství ne. Odstraní-li se totiž náklonnost, odstraní se tím přátelství, avšak příbuzenství trvá. Podstatu přátelství lze nejlíp pochopit z toho, že z nekonečného společenství lidského rodu, které vytvořila sama příroda, je přátelský vztah tak zúžen a omezen, že pouto lásky navazuje jen mezi dvěma nebo několika málo jedinci.

Přátelství není nic jiného než shoda ve všech věcech božských i lidských spojená s náklonností a láskou. Nevím věru, že by nesmrtelní bozi dali lidem něco lepšího, nepočítáme-li moudrost. Jedni dávají přednost bohatství, druzí zdraví, jiní moci, další poctám, mnozí též rozkoším. To poslední je vlastností zvířat, ono pak, co jsme uvedli výše, je vratké a nejisté a závislé víc na rozmarech Štěstěny než na našich úmyslech. Filozofové, kteří kladou nejvyšší dobro do ctnosti, počínají si sice výborně, ale právě tato ctnost tvoří i udržuje přátelství a bez ctnosti nemůže přátelství vůbec existovat. ...

Budiž tedy stanoveno jako první zákon přátelství, abychom od přátel žádali jen čestné, abychom kvůli přátelům jednali čestně, abychom nečekali, až budeme požádáni; vždy budme ochotní, nikdy neotálejme, mějme odvahu svobodně poradit. V přátelství at' nejvíc platí autorita přátel, kteří dobře radí, a tato autorita at' je uplatňována nejen k otevřenému napomenutí, ale i k napomenutí důraznému, jestliže to situace bude vyžadovat, a druhý at' ji pak poslechne.⁸

SEN. *epist.* 3,2 (podstata přátelství):

Sed si aliquem amicum existimas cui non tantundem credis quantum tibi, vehementer erras et non satis nosti vim verae amicitiae. Tu vero omnia cum amico delibera, sed de ipso prius: post amicitiam credendum est, ante amicitiam iudicandum.

Pakli však za přítele pokládáš někoho, k němuž nemáš stejnou důvěru jako k sobě, jsi na nesmírném omylu a nedostí znáš podstatu pravého přátelství. Vpravdě všechno rozvažuj s přítelem, dříve však o něm samém. Po uzavření přátelství je třeba věřit, před uzavřením usuzovat.⁹

SEN. *epist.* 11,8-10 (morální korektiv):

Aliquis vir bonus nobis diligendus est ac semper ante oculos habendus, ut sic tamquam illo spectante vivamus et omnia tamquam illo vidente faciamus. Hoc, mi Lucili, Epicurus praecepit; custodem nobis et paedagogum dedit, nec immerito: magna pars peccatorum tollitur, si peccaturis testis assistit. Aliquem habeat animus quem vereatur, cuius auctoritate etiam secretum suum sanctius faciat. O felicem illum qui non praesens tantum sed etiam cogitatus emendat! O felicem qui sic aliquem vereri potest ut ad memoriam quoque eius se componat atque ordinet! Qui sic aliquem vereri potest cito erit verendus. Elige itaque Catonem; si hic tibi videtur nimis rigidus, elige remissioris animi virum Laelium. Elige eum cuius tibi placuit et vita et oratio et ipse animum ante se ferens vultus; illum tibi semper ostende vel custodem vel exemplum. ...

Je třeba si vybrat nějakého čestného muže a toho mít neustále na zřeteli, abychom žili tak, jako kdyby nás pozoroval, abychom činili vše tak, jako kdyby to bylo před jeho zraky. Tak, můj milý Lucilie, učil Epikúros. Dal nám tím strážce a učitele a učinil to velmi příhodně: mnoha přečinů se totiž vystrháme, pokud by jich někdo měl být svědkem. Naše svědomí by mělo mít někoho, před kým se ostýchá a jehož působení docílí toho, že i naše nejniternější tajemství v sobě nebude mít nic nepoctivého. Jak šťastný pak musí být ten, jenž působí výchovně nejen svou přítomností, ale vychovává dokonce i myšlenka na něj! A jak šťastný je také ten, kdo má před někým takovou úctu, že jen sama myšlenka na něj napraví a zlepší jeho chování! Ten se potom lehce z toho, kdo projevuje úctu, stává tím, komu se úcta projevuje. Vyber si tedy Catona; pokud se ti zdá příliš přísný, vyber si muže přívětivější povahy, Laelia. Vyber si toho, u něhož se ti líbí jak způsob života, tak i mluvy, a také tvář projevující známky charakteru. Takového člověka měj vždy buď za příklad či za strážce. ...

⁸ přel. V. Bahník.

⁹ přel. B. Ryba.

Možnost vidět historický vývoj vědy (Plinius St., Varro, Seneca, Vitruvius, Celsus ad.), práva (např. Gaius), filosofie a politiky (filosofové a historikové)

SEN. *nat.* pref. 1-3 (přírodní filosofie x praktická filosofie)

Quantum inter philosophiam interest, Lucili virorum optime, et ceteras artes, tantum interesse existimo in ipsa philosophia, inter illam partem quae ad homines, et hanc quae ad deos, spectat. Altior est haec, et animosior: multum permisit sibi: non fuit oculis contenta. Maius esse quiddam suspicata est, ac pulchrius, quod extra conspectum natura posuisset.

Denique tantum inter duas interest, quantum inter Deum et hominem. Altera docet, quid in terris agendum sit: altera, quid agatur in coelo. Altera errores nostros discutit, et lumen admovet, quo discernantur ambigua vitae: altera multo supra hanc caliginem in qua volutamur excedit, et e tenebris ereptos illo perducit, unde lucet.

Equidem tunc naturae rerum gratias ago, cum illam non ab hac parte video, quae publica est, sed cum secretiora eius intravi: cum disco, quae universi materia sit, quis auctor sit aut custos; quid sit deus; totus in se intendat, an ad nos aliquando respiciat; faciat quotidie aliquid, an semel fecerit; pars mundi sit an mundus; liceat: illi hodieque decernere, et ex lege factorum, aliquid derogare, an maiestatis deminutio sit et confessio erroris, mutanda fecisse.

Drahý Lucilie! Filozofie a ostatní vědy se od sebe velice liší, a stejně tak se dle mého soudu liší i ve filozofii samé ta její část, která se zabývá lidmi, a ta, která se zabývá bohy. Tato druhá je vznešenější a směřující, vzala si na sebe velký úkol. Nespokojila se s očima, tušila, že je něco většího a krásnějšího, co příroda umístila mimo jejich dohled. Zkrátka, tyto dvě části se od sebe liší, jako se od sebe liší bůh a člověk. Jedna nás učí, co by se mělo dít na zemi, druhá učí, co se děje na nebi. Jedna odstraňuje naše chyby a přináší nám světlo, v němž můžeme pozorovat nebezpečnosti života. Druhá vystupuje vysoko nad tyto mrákoty, v nichž se zmítáme, zachraňuje nás z temnot a přivádí tam, kde ono světlo svítí.

Já jsem přírodě velmi vděčný, když ji nevidím jen z té její strany, která je přístupná všem, ale když jsem pronikl do jejích skrytých zákoutí, když poznávám, jaká je látka, z níž je tvořen vesmír, kdo je jeho původce nebo strážce, co to je bůh, zda je obrácen celý do sebe či zda občas hledí i na nás, zda každodenně něco tvoří, či zda pouze jednou vše stvořil, zda je součástí světa či svět sám, zda smí i dnes činit rozhodnutí a vyjímát něco ze zákona osudu, či zda je to pro něj ztráta velikosti a přiznání chyby, že stvořil něco, co se musí měnit.¹⁰

VITR. 1,1,3 (jaké znalosti musí mít technik stavitel kromě vlastního oboru):

Cum in omnibus enim rebus, tum maxime etiam in architectura haec duo insunt: quod significatur et quod significat. Significatur proposita res, de qua dicitur; hanc autem significat demonstratio rationibus doctrinarum explicata. Quare videtur utraque parte exercitatus esse debere, qui se architectum profiteatur. Itaque eum etiam ingeniosum oportet esse et ad disciplinam docilem; neque enim ingenium sine disciplina aut disciplina sine ingenio perfectum artificem potest efficere. Et ut litteratus sit, peritus graphidos, eruditus geometria, historias complures noverit, philosophos diligenter audierit, musicam scierit, medicinae non sit ignarus, responsa iurisconsultorum noverit, astrologiam caelique rationes cognitatas habeat.

Jako totiž ve všem, jsou i zejména ve stavitelství obsaženy tyto dvě věci: to, co je předváděno, a to, co předvádí: předváděno je zamýšlené dílo, o němž se jedná; předvádí je demonstrace, vysvětlená vědeckými zásadami. Proto kdo se chce vydávat za stavitele, musí být zřejmě vzdělán oboustranně. Je tedy třeba, aby byl i nadaný, i učenlivý ve vědě; neboť dokonalého mistra nedovede vytvořit ani nadání bez vědy, ani věda bez nadání. Je také třeba, aby stavitel byl znalý čtení a psaní, aby vládl kreslicím rydlem, byl vzdělaný v geometrii, orientoval se v optice, uměl aritmetiku, aby měl solidní vědomosti z dějepisu, aby bedlivě poslouchal filozofy, aby se vyznal v hudbě, měl povědomost o lékařství, studoval rozhodnutí právníků a aby si osvojil poznatky o hvězdářství a o zákonech nebeských.¹¹

GAIVS *inst.* 1,1 (rozdíl mezi občanským a přirozeným právem):

[I. De iure civili et naturali]: Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur: Nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium est vocaturque ius civile, quasi ius proprium civitatis; quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur. Populus itaque

¹⁰ přel. J. Čt'bor.

¹¹ přel. A. Otoupalík

Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utitur. Quae singula qualia sint, suis locis proponemus.

[I. Concerning Civil and Natural Law]: All peoples who are ruled by laws and customs partly make use of their own ius, and partly have recourse to the ius which are common to all men; for what every people establishes as ius is their own and is called the ius civile, just as the ius of their own city; and what natural reason establishes among all men and is observed by all peoples alike, is called the ius gentium, as being the ius which all nations employ. Therefore the Roman people partly make use of their own ius, and partly avail themselves of the ius common to all men, which matters we shall explain separately in their proper place.¹²

VÝCHOVA K MYŠLENÍ V EVROPSKÝCH A GLOBÁLNÍCH SOUVISLOSTECH

Koncepce „spravedlivé války“ (historikové, filosofové)

OROS. *hist.* 5,1,praef. (vítězství a štěstí jednoho znamená porážku a neštěstí druhého):

Scio aliquantos post haec deinceps permoveri posse, quod victoriae Romanae multarum gentium et civitatum strage crebrescent. Quamquam, si diligenter adtendant, plus damni invenient accidisse quam commodi. Neque enim parvi pendenda sunt tot bella servilia, socialia, civilia, fugitivorum, nullorum utique fructuum et magnarum tamen miseriarum. Sed conhibeo ut quemadmodum volunt ita fuisse videatur; unde arbitror esse dicturos: „ecquid his temporibus beatius, quibus continui triumphi, celebres victoriae, divites praedae, nobiles pompae, magni ante currum reges et longo ordine victae gentes agebantur?“ Quibus breviter respondebitur et ipsos de temporibus solere causari, et nos pro isdem temporibus instituisse sermonem, quae tempora non uni tantum urbi adtributa sed Orbi universo constat esse communia. Ecce quam feliciter Roma vincit tam infeliciter quidquid extra Romam est vincitur. Quanti igitur pendenda est gutta haec laboriosae felicitatis, cui adscribitur unius urbis beatitudo in tanta mole infelicitatis, per quam agitur totius Orbis eversio? aut si ideo felicia putantur quia unius civitatis opes auctae sunt, cur non potius infelicissima iudicentur quibus miserabili vastatione multarum ac bene institutarum gentium potentissima regna ceciderunt?

Vím, že více a více lidí může po takových událostech nadchnout, že římská vítězství jsou stále hojnější na četných hrobech národů a troskách měst. Kdyby však důkladně rozvažovali, seznají, že tato vítězství přinesla více škody než užitku. A nesmíme věru podceňovat ani nesmírné množství válek s otroky a spojenci, ani války občanské a boje s gladiátory, které naprosto ničemu neprospěly, a přitom způsobily velké utrpení. Souhlasím však, že se by se mohlo zdát, že válčení přinášelo pouze prospěch – jak si to ti lidé přejí. Proto se také jistě zeptají: „Bylo snad někdy lépe než za oněch časů plných nekonečných triumfů, slavných vítězství, bohaté kořisti a vznešených průvodů, v nichž před vítězovým vozem byli hnáni velcí králové a dlouhá řada poražených národů?“ Na to jim krátce odpovím, že *oni* si navykli tu dobu nekriticky bránit, kdežto *já* u ní zdůrazňuji, že se netýká jen jediného města, nýbrž celého světa. Jasně potom vidíme, že jaké štěstí přineslo Římu vítězství, takovým neštěstím postihla všechno mimo Řím porážka. Jakou cenu má kapka pracně vydřeného štěstí, v níž skane blaženost jen jedinému městu, v tak obrovském přívalu neštěstí, v němž se utopí celý svět? A jestliže se ona doba považuje za šťastnou proto, že vzrostla moc jediné obce, proč se nehodnotí spíše jako velmi nešťastná, když přinesla utrpení, zkázu a pád mnoha mocným královstvím a kvetoucím národům?

Představy o dokonalém státě (zejména Cicero v De re publica a De legibus)

CIC. *rep.* 1,28:

Quod autem imperium, qui magistratus, quod regnum potest esse praestantius, quam despicientem omnia humana et inferiora sapientia ducentem nihil umquam nisi sempiternum et divinum animo volutare? Cui persuasum sit appellari ceteros homines, esse solos eos qui essent politi propriis humanitatis artibus?

Jaká vláda, jaký úřad a jaké království může být vznešenější než pohrdat vším lidským, považovat je ve své moudrosti za nepatrné a zabývat se v duši pouze věčným a božským? A býti toho přesvědčení, že ostatní lidé se nazývají lidmi, ale vpravdě jsou to jen ti, kteří byli zušlechtěni opravdovým uměním lidskosti?¹³

¹² přel. Francis de Zulueta.

¹³ přel. J. Janoušek.

CIC. *off.* 1,50-51 (fungování společenských svazků):

Optime autem societas hominum coniunctioque servabitur, si, ut quisque erit coniunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed quae naturae principia sint communitalis et societatis humanae, repetendum videtur altius. Est enim primum quod cernitur in universi generis humani societate. Eius autem vinculum est ratio et oratio, quae docendo, discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines coniungitque naturali quadam societate, neque ulla re longius absumus a natura ferarum, in quibus inesse fortitudinem saepe dicimus, ut in equis, in leonibus, iustitiam, aequitatem, bonitatem non dicimus; sunt enim rationis et orationis expertes. Ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas haec est. In qua omnium rerum, quas ad communem hominum usum natura genuit, est servanda communitas, ut quae discripta sunt legibus et iure civili, haec ita teneantur, ut sit constitutum e quibus ipsis, cetera sic observentur, ut in Graecorum proverbio est, amicorum esse communia omnia. Omnium autem communia hominum videntur ea, quae sunt generis eius, quod ab Ennio positum in una re transferri in permultas potest:

Homo, qui erranti comiter monstrat viam,
quasi lumen de suo lumine accendat, facit.
Nihilo minus ipse lucet, cum illi accenderit.

Una ex re satis praecipit, ut quidquid sine detrimento commodari possit, id tribuatur vel ignoto.

Na společenské svazky bude pak nejlépe vzat zřetel, jestliže budeme tím více dobrého lidem prokazovati, čím kdo z nich nám bude bližší. Ale přirozené základy společenských vztahů je třeba hledati hlouběji. Prvním základem je sám zjev pospolitosti celého lidského pokolení. Jejím poutem jsou pak rozum a řeč, které učením a poznáváním, sdělováním myšlenek, rokováním a souzením sblíží lidi mezi sebou a spojují je jakýmsi přirozeným vědomím pospolitosti. A ničím jiným se více neodlišujeme od přirozenosti zvířat. Těm sice často přičítáme statečnost, jako na příklad koním a lvům, nikoli však spravedlnost, smysl pro slušnost a poctivost; neboť nejsou účastna rozumu a řeči. Nuže, to jest svazek nejširší povahy, svazek lidí s lidmi a všech se všemi. A vzhledem k němu jest třeba zachovávatí společenství všech věcí, které příroda stvořila k společnému užívání lidí, s tou výjimkou, že to, co je rozděleno podle zákonů a práva občanského, má býti soukromě spravováno tak, jak je to právě zákony stanoveno, ale při

ostatních věcech že se má dbáti zásady, jež je vyslovena řeckým příslovím „mezi přáteli vše společné“. Všem lidem jsou pak společné asi věci toho druhu, o kterých mluví Ennius, sice s ohledem na jeden případ, ale tak, že to možno přenést i na velmi mnoho případů jiných:

Kdo bloudícímu vlídně ukáže cestu,
tot' jak by mu světlo o své světlo zapálil:
nic méně mu nesvítí, zapálí-li druhému.

Na jediném příkladě zde Ennius dostatečně ukazuje, že to, co se může jinému věnovati bez vlastní škody, má se poskytnouti i neznámému člověku.¹⁴

CIC. *off.* 3,69 (společenské svazky a právo):

Societas est enim (quod etsi saepe dictum est, dicendum est tamen saepius), latissime quidem quae pateat, omnium inter omnes, interior eorum, qui eiusdem gentis sint, propior eorum, qui eiusdem civitatis. Itaque maiores aliud ius gentium, aliud ius civile esse voluerunt, quod civile, non idem continuo gentium, quod autem gentium, idem civile esse debet. Sed nos veri iuris germanaeque iustitiae solidam et expressam effigiem nullam tenemus, umbra et imaginibus utimur. Eas ipsas utinam sequeremur! feruntur enim ex optimis naturae et veritatis exemplis.

Neboť nejširší povahy je ten společenský svazek – řekl jsem to sice již často, ale je to třeba říci ještě častěji – jenž spojuje všechny lidi navzájem, užší jest svazek, jenž spojuje příslušníky téhož kmene, a ještě těsnější je ten, jenž spojuje příslušníky téže obce. Proto naši předkové rozlišili obecně lidské právo a právo občanské. Co je obsaženo v právu občanském, není proto ještě obsaženo v právu obecně lidském, avšak co je obsaženo v právu obecně lidském, má být zároveň v právu občanském.¹⁵

¹⁴ přel. J. Ludvíkovský.

¹⁵ přel. J. Ludvíkovský.

Výchova k občanství (Cicero, historikové, exempla ad.)

CIC. *Arch.* 28-29 (Cicero ukazuje, jak hodnotná je [jeho] práce pro obec):

Atque ut id libentius faciatis, iam me vobis, iudices, indicabo, et de meo quodam amore gloriae, nimis acri fortasse verum tamen honesto vobis, confitebor. Nam quas res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro salute huiusce imperi et pro vita civium proque universa re publica gessimus, attigit hic versibus atque inchoavit: quibus auditis, quod mihi magna res et iucunda visa est, hunc ad perficiendum adornavi. Nullam enim virtus aliam mercedem laborum periculorumque desiderat, praeter hanc laudis et gloriae: qua quidem detracta, iudices, quid est quod in hoc tam exiguo vitae curriculo [et tam brevi] tantis nos in laboribus exerceamus? Certe si nihil animus praesentiret in posterum, et si quibus regionibus vitae spatium circumscriptum est, eisdem omnis cogitationes terminaret suas; nec tantis se laboribus frangeret, neque tot curis vigiliisque angeretur, nec totiens de ipsa vita dimicaret. Nunc insidet quaedam in optimo quoque virtus quae noctis ac dies animum gloriae stimulis concitat, atque admonet non cum vitae tempore esse dimittendam commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adaequandam.

A abyste to tím raději učinili, již se vám, soudcové, ukáží a o své jakési lásce k slávě snad příliš prudké, přece však počestné, vám se přiznám. Neboť skutků, jež jsem za svého konsulatu spolu s vámi pro blaho tohoto města a říše, a pro zachování života občanů a pro veškerou obec vykonal, dotekl se tento [= *Archia*] verší a (opěvovati) počal: ty pak uslyšev, poněvadž se mi věc důležitou a příjemnou zdála, vybízeli jsem jej k dokončení. Neboť ctnost žádné mzdy za namáhání a nebezpečí si nežadá kromě této (odměny) chvály a slávy: byla-li pak i tato odňata, soudcové, proč bychom se při tak nepatrném běhu života a tak krátkém tak velikými pracemi lopotili? Zajisté, kdyby ničeho duch náš nepředvídal v budoucnosti a kdyby týmiž hranicemi, kterými doba života omezena jest, všechny své myšlenky omezoval, by se tak velikými pracemi, ani tolikými péčemi a bděními nesužoval ani tolikrát o život sám nezápasil. Ale nyní právě v tom nejlepším bydlí jakási mužnost, jež ve dne v noci ostny slávy ducha povzbuzuje a vybízí, že nesmíme památce jména svého s časem života dáti zmizeti, ale s celou budoucností vyrovnati.¹⁶

Pěstování historické paměti (historikové, filosofové, básníci, zejména Vergiliova *Aeneis*, exempla, Valerius Maximus ad.)

LIV. 1,16 (Romulus jako zakladatel a zbožštěný král a otec Říma):

His immortalibus editis operibus cum ad exercitum recensendum contionem in campo ad Caprae paludem haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque tam denso regem operuit nimbo ut conspectum eius contioni abstulerit; nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes sedato tandem pavore postquam ex tam turbido die serena et tranquilla lux rediit, ubi vacuum sedem regiam vidit, etsi satis credebat patribus qui proximi steterant sublimem raptum procella, tamen velut orbitatis metu icta maestum aliquamdiu silentium obtinuit. Deinde a paucis initio facto, deum deo natum, regem parentemque urbis Romanae salvere universi Romulum iubent; pacem precibus exposcunt, uti volens propitius suam semper sospitet progeniem.

Když vykonal tyto nesmrtelné činy, pořádal Romulus shromáždění na poli Martově u Kozího močálu, aby vykonal přehlídku vojska. Náhle se strhla bouře s velikým burácením a hromobitím a tak hustým mrakem zahalila krále, že ho nikdo ze shromáždění nemohl vidět. A pak už nebylo Romula na zemi. Římská branná mládež spatřila prázdný stolec královský; potom se konečně uklidnil strach, když se po tak bouřlivé chvíli navrátil jasný den a klidné světlo. Mládež sice docela věřila otcům, kteří stáli nejbližší, že byl Romulus unesen bouří do nebes, ale přece jen – jakoby ze strachu při své osířlosti – zachovávala zasmušilé ticho. Když pak někteří z nich dali k tomu podnět, všichni Romula pozdraví jako boha, syna božího, krále a otce města Říma; za milost ho modlitbami vzývají, aby laskavě a milostivě vždycky svůj rod ochraňoval.¹⁷

VERG. *Aen.* 6,791–794 (Augustus jako nastolitel zlatého věku Říma):

Hic vir, hic est, tibi quem promitti saepius audis,
Augustus Caesar, divi genus, aurea condet
saecula qui rursus Latio regnata per arva
Saturno quondam, super et Garamantas et Indos
proferet imperium.

Tamhle je, tam – ten slíbený muž, jak často jsi slýchal,

¹⁶ přel. T. Hrubý (1891).

¹⁷ přel. P. Kucharský a Č. Vránek.

Caesar to Augustus sám, syn Božského, kterýžto znova
v Latii zlatý věk nám zavede, v jehožto nivách
Saturnus kdysi byl králem – On za Indy, za Garamanty
římskou rozšíří říš.¹⁸

MULTIKULTURNÍ VÝCHOVA

Tolerance a možnost pokojného soužití lidí různé víry (Plinius Ml., historikové ad.)

PLIN. *epist.* 10,97 (dopis císaře Traiana Pliniovi Ml. svědčící o relativně dobré vůli při nakládání s křesťany):

Actum quem debuisti, mi Secunde, in excutiendis causis eorum, qui Christiani ad te delati fuerant, secutus es. Neque enim in universum aliquid, quod quasi certam formam habeat, constitui potest. Conquirendi non sunt; si deferantur et arguantur, puniendi sunt, ita tamen ut, qui negaverit se Christianum esse idque re ipsa manifestum fecerit, id est supplicando dis nostris, quamvis suspectus in praeteritum, veniam ex paenitentia impetret. Sine auctore vero propositi libelli <in> nullo crimine locum habere debent. Nam et pessimi exempli nec nostri saeculi est.

Můj milý Secunde, při nakládání s těmi, kteří před tebe byli předvedeni jako křesťané, jsi dodržel náležitý postup. Nelze totiž předepsat žádné určité opatření, jež by bylo obecně platné. Nejlépe je po křesťanech vůbec nepátrat. Pokud by ale přesto byli s tímto obviněním předvedeni, je nutno je potrestat. Avšak tomu, kdo popře, že je křesťan, a otevřeně to dokáže tím, že se obrátí k našim bohům, bude na základě jeho napravení odpuštěno, třebaže předtím byl z křesťanství podezříván. Anonymní udavačské spisky nesmějí být při vyšetřování brány v potaz. Je to totiž ohavný projev lidské povahy a do naší společnosti to nepatří.

Senatusconsultum de Bacchanalibus, CIL I²,581 (ukázka toho, že i v případě nežádoucích a neblaze proslulých orgiastických oslav zřejmě existovala možnost, jak je při zachování určitých pravidel a se svolením senátu konat):

... Nequis eorum Bacchanal habuisse vellet. Si qui essent, qui sibi dicerent necesse esse Bacchanal habere, ii ut ad pr(aetorem) urbanum Romam venirent, deque eis rebus, ubi eorum verba audita essent, ut senatus noster decerneret, dum ne minus senatoribus C adessent, cum ea res consuleretur. ...

... Nikdo z nich ať neslaví bakchanál. Ohlásí-li někdo, že je nutno bakchanál slavit, ti ať se dostaví do Říma k městskému prétorovi, a jakmile bude jejich žádost vyslechnuta, ať o těch věcech rozhodne náš senát, přičemž musí být přítomno, až se ta věc bude projednávat, nejméně 100 senátorů. ...¹⁹

OROS. *hist.* 5,2,1-6 (Řím a křesťanství zajišťují mír a bezpečí ve světě)

Mihi autem prima qualiscumque motus perturbatione fugienti, quia de confugiendi statione securo, ubique patria, ubique lex et religio mea est. Nunc me Africa tam libenter excepit quam confidenter accessi; nunc me, inquam, ista Africa excepit pace simplici, sinu proprio, iure communi, de qua aliquando dictum et vere dictum est *Hospitio prohibemus harenae, / bella cient primaque vetant consistere terra*; nunc ultro ad suscipiendos socios religionis et pacis suae benivola voluntate gremium pandit atque ultro fessos, quos foveat, invitat. Latitudo orientis, septentrionis copiositas, meridiana diffusio, magnarum insularum largissimae tutissimaeque sedes mei iuris et nominis sunt quia ad Christianos et Romanos Romanus et Christianus accedo. Non timeo deos hospitis mei, non timeo religionem eius necem meam, non habeo talem quem pertimescam locum, ubi et possessori liceat perpetrare quod velit, et peregrino non liceat adhibere quod convenit, ubi sit ius hospitis quod meum non sit; unus Deus, qui temporibus, quibus ipse innotescere voluit, hanc regni statuit unitatem, ab omnibus et diligitur et timetur; eadem leges, quae uni Deo subiectae sunt, ubique dominantur; ubicumque ignotus accessero, repentina vim tamquam destitutus non pertimesco. Inter Romanos, ut dixi, Romanus, inter Christianos Christianus, inter homines homo.

Když však při první známce jakýchkoliv nepokojů prchám já, nemám strach, že nenaleznu útočiště – má vlast je všude a všude jsou i stejné zákony a náboženství. Afrika mne nyní přijala s takovou vlídností, s jakou důvěrou jsem přišel, řekl bych dokonce, že nyní mne ta Afrika, o níž kdysi pravdivě řekli, že *hosty své zlá na břehu vítá, / brání jim přistát bojujíc všemi nástroji války*, vzala pokojně a srdečně do náručí, dbajíc společných zákonů, a nadále přívětivě a laskavě přijímá v míru do svého lůna lidi téže víry a zve dále všechny umdlévající, aby jim poskytla odpočinek. Se

¹⁸ přel. O. Vaňorný.

¹⁹ přel. J. Nováková.

všemi svými právy jsem doma i na nekonečných územích východu, severu a jihu, i v rozlehlých a bezpečných krajích velikých ostrovů, protože jako Říman a křesťan přicházím k Římanům a křesťanům. Nebojím se bohů svých hostitelů, nebojím se, že jejich náboženství bude má smrt, na světě se nenajde místo, z něhož bych měl strach, místo, kde by jeho pán mohl dosáhnout čehokoliv, co si zamane, a cizinec by nemohl užívat toho, co mu přísluší; kde by právo hostitele nebylo právem mým. Všichni se obávají a milují jediného Boha, jenž v dobách, v nichž dal lidem poznat svou přítomnost, určil světu jednotnou vládu. Všude panují tytéž zákony, nad nimiž stojí jen tento jediný Bůh. Ať přijdu já, neznámý cizinec, kamkoliv, nebojím se zrady ani nečekaného násilí. Jak jsem pravil, jsem Říman mezi Římany, křesťan mezi křesťany, člověk mezi lidmi.

HOR. *sat.* 1,2,31-35 (tolerance Římanů vůči prostituci :)):

Quidam notus homo cum exiret fornice, „macte
virtute esto“ inquit sententia dia Catonis;
„nam simul ac venas inflavit tætra libido,
huc iuvenes æquom est descendere, non alienas
permolere uxores.“

Kterýsi věhlasný muž když vycházel z hampejzu, zvolal
moudrý a vznešený Cato: „Buď sláva tvé ušlechtilosti!
Neboť když naběhnou žíly tou hanebnou smyslnou vášní,
sem mají mladíci chodit a nesvádět manželky cizí!“²⁰

Poznávání jinakosti a otevřenost jiným civilizacím (historikové, básníci, Cicero, stoický kosmopolitismus ad.):

TAC. *hist.* 4,74 (shovívavost vítěze k poraženému, tolerance Říma k vnitřním poměrům podmaněných):

Regna bellaque per Gallias semper fuere donec in nostrum ius concederetis. Nos, quamquam totiens lacesciti, iure victoriae id solum vobis addidimus, quo pacem tueremur; nam neque quies gentium sine armis neque arma sine stipendiis neque stipendia sine tributis haberi queunt: cetera in communi sita sunt. Ipsi plerumque legionibus nostris praesidetis, ipsi has aliasque provincias regitis; nihil separatum clausumve. Et laudatorum principum usus ex æquo quamvis procul agentibus: saevi proximis ingruunt. Quo modo sterilitatem aut nimios imbris et cetera naturae mala, ita luxum vel avaritiam dominantium tolerate. Vitia erunt, donec homines, sed neque haec continua et meliorum interventu pensantur.

Krutovlády a války byly v Galii vždycky, dokud jste nepřešli do naší pravomoci. My, ačkoliv jsme byli tolikrát drážďeni, uložili jsme vám jen tolik, čím bychom zachovali mír; neboť ani klid mezi národy nelze udržet bez branné moci, ani brannou moc bez žoldu, ani žold bez daní; ostatní máte s námi společné. Vy sami velmi často velíte našim legiím, vy sami řídíte tyto i jiné provincie; nic není odděleno nebo uzavřeno. Z vynikajících císařů máte stejnou měrou prospěch, třebaže žijete daleko od nich; krutí doléhají na nejbližší. Snásejte rozmařilost nebo lakotu vládnoucích tak jako neúrodu nebo přílišné deště a ostatní přírodní pohromy. Neřesti budou, dokud budou lidé, ale netrvalí stále a bývají vyvažovány příchodem lepších časů.

HOR. *epist.* 2,1,156-167 (kulturní podmanění Říma Řeckem):

Graecia capta ferum victorem cepit et artes
intulit agresti Latio; sic horridus ille
defluxit numerus Saturnius, et grave virus
munditiae pepulere; sed in longum tamen aevum
manserunt hodieque manent vestigia ruris.
Serus enim Graecis admovit acumina chartis
et post Punica bella quietus quaerere coepit,
quid Sophocles et Thespis et Aeschylus utile ferrent.
Temptavit quoque rem si digne vertere posset,
et placuit sibi, natura sublimis et acer;
nam spirat tragicum satis et feliciter audet,
sed turpem putat inscite metuitque lituram. ...

²⁰ přel. R. Mertlík.

Zdolalo zdolané Řecko zas drsného vítěze a své umění v rolnické Latium vneslo. Tak zmizel i onen obhroublý saturnský verš a pozvolna zjemnělost vkusu zahнала protivný neřád. Však přec ještě na dlouhou dobu trvaly venkova stopy a trvají ještě i dodnes.

Pozdě obrátil totiž Řím pozornost ke spisům řeckým; teprv když po punských válkách si oddechl, začínal pátrat, jaký as užitek dává mu Sofoklés, Aischylos, Thespis. Také se pokusil, zdali by vhodně moh překládat, a byl spokojen se sebou sám, jsa povahy vzletné a prudké: dýchá přec tragickým ohněm a dost má v pokusech štěstí, avšak štítí se oprav a vidí v nich zpozdile hanbu.²¹ ...

CIC. *nat. deor.* 2,154 (kosmopolitismus):

Restat, ut doceam atque aliquando perorem omnia, quae sint in hoc mundo, quibus utantur homines, hominum causa facta esse et parata. Principio ipse mundus deorum hominumque causa factus est, quaeque in eo sunt, ea parata ad fructum hominum et inventa sunt. Est enim mundus quasi communis deorum atque hominum domus aut urbs utrorumque; soli enim ratione utentes iure ac lege vivunt. Ut igitur Athenas et Lacedaemonem Atheniensium Lacedaemoniorumque causa putandum est conditas esse omniaque, quae sint in his urbibus eorum populorum recte esse dicuntur, sic, quaecumque sunt in omni mundo, deorum atque hominum putanda sunt.

Zbývá, abych nakonec vyložil, že vše na tomto světě, čeho užívají lidé, bylo učiněno a zařízeno kvůli nim. Především byl svět stvořen kvůli bohům a lidem a vše v něm bylo vynalezeno a zařízeno k užívání lidskému. Jest totiž svět jakoby společný dům bohů a lidí anebo město obojích; neboť oni jediní užívajíce rozumu, žijí podle práva a zákona. Jako tedy jest souditi, že Atheny a Lakedaimon byly založeny kvůli Atheňanům a Lakedaimoňanům a všechno v těchto městech právem se nazývá majetkem těchto národů, tak jest pokládati za vlastnictví bohů a lidí, cokoli jest na celém světě.²²

CIC. *leg.* 1,29 (Cicero a jeho přesvědčení, že všechny lidské bytosti, bez ohledu na majetek či občanská práva, mají rovnocennou morální hodnotu):

Nihil est enim unum uni tam simile, tam par, quam omnes inter nosmet ipsos sumus. Quodsi depravatio consuetudinum, si opinionum uacillatio non inbecillitatem animorum torqueret et flecteret, quocumque cuperet, sui nemo ipse tam similis esset quam omnes sunt omnium. Itaque quaecumque est hominis definitio, una in omnis ualet.

Žádná jednotlivá věc není jiné podobná a s ní si rovná tak, jak jsme si podobni a rovni my všichni navzájem. Kdyby úpadek mravů a rozrůzněnost názorů nevychýlily slabé duše z dráhy a nevláčely je sem a tam, nikdo by se sám sobě nepodobal tak, jak by se podobali všichni všem. Takže ať už je definice člověka jakákoliv, platí pro všechny stejně.²³

ENVIRONMENTÁLNÍ VÝCHOVA

Také sem se řadí témata jako tolerance a „co je člověk“ (Plinius St., Cicero, Ovidius, Seneca ad.):

PLIN. *nat.* 2,154 (chvála matky Země):

Sequitur terra, cui uni rerum naturae partium eximia propter merita cognomen indidimus maternae nascentes excipit, natos alit semelque editos et sustinet semper, novissime complexa gremio iam a reliqua natura abdicatos, tum maxime ut mater operiens, nullo magis sacra merito quam quo nos quoque sacros facit, etiam monumenta ac titulos gerens nomenque prorogans nostrum et memoriam extendens contra brevitatem aevi, cuius numen ultimum iam nullis precamur irati grave, tamquam nesciamus hanc esse solam quae numquam irascatur homini.

²¹ přel. R. Mertlík.

²² přel. A. Kolář.

²³ přel. J. Janoušek a M. Novotný.

The Earth followeth next: unto which alone of all parts of the world, for her singular benefites wee have given the reverent and worship full name of Mother. For like as the Heaven is the (mother) of God, even so is she of men. She it is that taketh us when we are comming into the world, nourisheth us when we are new born: and once being come abroad, ever sustaineth & beareth us up: and at the last when we are rejected and forlorne of all the world besides, she embraceth us: then most of all other times, like a kind mother, she covereth us all over in her bosome: by no merit more sacred than by it, wherwith she maketh us holy and sacred; even bearing our tumbes, monuments, and titles, continuing our name, and extending our memorie, thereby to make recompence and weigh against the shortnesse of our age: whose last power wee in our anger wish to be heavie unto our enemy, and yet she is heavie to none, as if we were ignorant that she alone is never angry with any man.²⁴

Ov. *met.* 15,72-95 (Pýthagorova výzva k vegetariánství):

... Primus quoque talibus ora
docta quidem solvit, sed non et credita, verbis:
Parcite, mortales, dapibus temerare nefandis
corporal! sunt fruges, sunt deducunt ramos
pondere poma suo tumidaeque in vitibus uvae,
sunt herbae dulces, sunt quae mitescere flamma
molliri queant; nec vobis lacteus umor
eripitur, nec mella thymi redolentia florem:
prodiga divitias alimentaue mitia tellus
suggerit atque epulas sine caede et sanguine praebet.
Carne ferae sedant ieiunia, nec tamen omnes:
quippe equus et pecudes armentaue gramine vivunt;
at quibus ingenium est inmansuetumque ferumque,
Armeniae tigres iracundique leones
cumque lupis ursi, dapibus cum sanguine gaudent.
Heu quantum scelus est in viscera viscera condi
ingestoque avidum pinguescere corpore corpus
alteriusque animans animantis vivere leto!
Scilicet in tantis opibus, quas, optima matrum,
terra parit, nil te nisi tristia mandere saevo
vulnera dente iuvat ritusque referre Cyclopum,
nec, nisi perdideris alium, placare voracis
et male morati poteris ieiunia ventris!

... On první zavrhl přísně
předkládat na stůl maso a první otevřel ústa
k takovým moudrým slovům, ač nedošla bohužel víry:
„Lidé, hříšným jídlem se varujte poskvřňovati
těla! Obilí máte a ovoce, které svou tíhou
sklání haluze k zemi, a na révě nalité hrozny;
máte i rostliny sladké a takové, které se mohou
zjemnit a změkčit v ohni; a nikdo vám mléčného moku
nebere, nebere med, jenž voní mateřídouškou.
Hýřivě dává země jak bohatství, tak také pokrm
lahodný, dává co jísti, a bez vraždy, prolití krve.
Masem ukájí hlad jen zvěř, a ještě ne všechna!
Na příklad kůň a brav i skot, ti travou se živí;
ti však, jejichžto duch jest surový, divý a krutý,
tygřice z arménských hor a lvové vznětliví, vztekli,
medvědi, jakož i vlci - ti z krvavých těší se hodů.
Běda, ach, jaký to zločin, když maso se do masa noří,
dravé a lačné tělo když tuční polknutým tělem,
když jest živočich živ zas jiného živoka smrtí!
Při tomto bohatství všeho, jež země, ta nejlepší matka,

²⁴ přel. Ph. Holland.

rodí, tebe snad těší jen žvýkati zuřivým chrupem
žalostné kusy masa a řídit se Kyklópů mravem?
Cožpak bude ti možno jen záhubou jiného tvora
ukojit žaludku hlad, té neslušné, hltavé šelmy?²⁵

MEDIÁLNÍ VÝCHOVA

Kritické myšlení a vztah k autoritám (Cicero, Caesar, Livius, Horatius, Lucretius, Seneca ad.):

HOR. *epist.* 1,1,10-15 (vlastní kritické myšlení a nepodléhání autoritám):

Nunc itaque et versus et cetera ludicra pono,
quid verum atque decens, curo et rogo et omnis in hoc sum;
condo et compono quae mox depromere possim.
Ac ne forte roges quo me duce, quo Lare tuter;
nullius addictus iurare in verba magistri,
quo me cumque rapit tempestas, deferor hospes.

Nyní již odkládám verše a s nimi i ostatní hříčky;
zkoumám a ptám se, co správné a vhodné je, zcela v to zabrán,
sbírám a ukládám to, co v budoucnu mohl bych užít.
Aby ses náhodou neptal, kdo vede mě, kdože mě chrání:
věz, že žádnému mistru já nejsem přísahou vázán,
kamkoli strhne mě bouře, jak host se tam unášet dávám.²⁶

LVCR. 3,1-17 (obdiv k Epikúrově autoritě):

O tenebris tantis tam clarum extollere lumen
qui primus potuisti inlustrans commoda vitae,
te sequor, o Graiae gentis decus, inque tuis nunc
ficta pedum pono pressis vestigia signis,
non ita certandi cupidus quam propter amorem
quod te imitari aveo; quid enim contendat hirundo
cycnis, aut quid nam tremulis facere artibus haedi
consimile in cursu possint et fortis equi vis?
Tu, pater, es rerum inventor, tu patria nobis
suppeditas praecepta, tuisque ex, inclute, chartis,
floriferis ut apes in saltibus omnia libant,
omnia nos itidem depascimur aurea dicta,
aurea, perpetua semper dignissima vita.
Nam simul ac ratio tua coepit vociferari
naturam rerum divina mente coorta
diffugiunt animi terrores, moenia mundi
discedunt. totum video per inane geri res.

Ó ty, jenž první jsi z takových temnot dokázal zdvihnout
tak jasnou pochodeň světla a ozřejmit životní radost,
ty jsi mým vůdcem, ozdobou Řeků, a do stop tvých kroků,
jimiž jsi udal nám směr, já kladu teď kročeje vlastní –
spíš, že se z lásky chci podobat tobě, než že bych toužil
poměřit s tebou své síly: vždyť nač by soupeřit měla
vlaštovka s labutí? Či jak by v kolenou třaslavé kůzle
mohlo dokázat totéž, co síla a udatnost koně?
To ty jsi, otče, chod světa nám odhalil, ty jsi nám zdrojem
otcovských návodů, z tvých knih my podobni včelám, jež letí

²⁵ přel. F. Stiebitz.

²⁶ přel. R. Mertlík.

vysbírat z květnatých strání každičké zrnéčko pylu,
jdeme si nabrat tvá slova ukutá z ryzího zlata,
z ryzího zlata, jež byla by věčnosti nejvíce hodna!
Jakmile totiž tvůj výklad, v božské se zrodilší myslí,
započne mohutným hlasem rozkrývat podstatu věcí,
strachy se rozprchnou z hrudi, rozestoupí se hradby
světa a já spatřím po celém vesmíru veškeré dění.²⁷

CIC. *rep.* 1,61 (sókratovská metoda, platónský dialog):

Tum Laelius: „Quid quaeso interest inter unum et plures, si iustitia est in pluribus?“ et Scipio: „Quoniam testibus meis intellexi Laeli te non valde moveri, non desinam te uti teste, ut hoc quod dico probem.“ „Me?“ inquit ille. (Laelius): Quonam modo?

(Scipio): Quia animum adverti nuper, cum essemus in Formiano, te familiae valde interdicere, ut uni dicto audiens esset.

(Laelius) Quippe vilico.

(Scipio) Quid? Domi pluresne praesunt negotiis tuis?

(Laelius) Immo vero unus.

(Scipio) Quid totam domum num quis alter praeter te regit?

(Laelius) Minime vero.

(Scipio) Quin tu igitur concedis <it>idem in re publica singulorum dominatus, si modo iusti sint, esse optimos?

(Laelius) Adducor et prope modum adsentior.

Tu řekl Laelius: „Jaký je, prosím tě, rozdíl mezi tím, je-li spravedlnost v ruce jednoho, nebo více lidí? A Scipio: „Poznal jsem, Laelie, že nejsi příliš pohnut mými svědky, a proto budu nadále užívat jako svědka tebe, abych dokázal, co říkám.“ „Mne?“ zeptal se on.

Lael.: Jakým způsobem?

Scip.: Protože jsem nedávno, když jsme byli ve Formianu, zpozoroval, že jsi služebnictvu důrazně poručil, aby na slovo poslouchalo jednoho člověka.

Lael.: Jistěže, správce.

Scip.: Jak? V domě se nestará o tvé záležitosti více lidí?

Lael.: To vůbec ne, jen jeden.

Scip.: Cože? Celý tvůj dům řídí ještě někdo jiný než ty?

Lael.: To vůbec ne.

Scip.: Proč tedy nepřipustíš, že rovněž řízení věcí veřejných jednotlivcem, je-li spravedlivý, je nejlepší?

Lael.: Jsem nucen ti téměř dát za pravdu.²⁸

CIC. *off.* 1,13,41 (hledání pravdy):

Inprimisque hominis est propria veri inquisitio atque investigatio. Itaque cum sumus necessariis negotiis curisque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, addiscere cognitionemque rerum aut occultarum aut admirabilium ad beate vivendum necessariam ducimus. Ex quo intellegitur, quod verum, simplex sincerumque sit, id esse naturae hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati adiuncta est appetitio quaedam principatus, ut nemini parere animus bene informatus a natura velit nisi praecipienti aut docenti aut utilitatis causa iuste et legitime imperanti; ex quo magnitudo animi existit humanarumque rerum contemptio.

Je pak význačnou vlastností člověka především hledání a zkoumání pravdy. Jsme-li totiž prosti nezbytných prací a starostí, toužíme něco viděti, slyšeti a něčemu se přiučiti a poznání věcí skrytých a podivuhodných pokládáme za nutně potřebné k blaženému životu. Z toho tedy lze usouditi, že pravdivé prosté a jasné poznání je lidské přirozenosti nejprůměrnější. S touto touhou po poznání pravdy je spojena jakási touha po samostatnosti, že totiž duch přírodou dobře utvářený nechce nikoho poslouchati, leda takového člověka, který ho radami řídí a poučuje, nebo mu v zájmu obecného prospěchu podle práva a zákonů rozkazuje. Odtud zase vyrůstá velikost ducha a pohrdání věcmi lidskými.²⁹

²⁷ přel. M. Čižbor.

²⁸ přel. J. Janoušek.

²⁹ přel. J. Ludvíkovský.

ESTETICKÁ HODNOTA LITERATURY (kanoničtí autoři římské literatury)

CIC. *Arch.* 18-19 (hodnota básníka):

Atque sic a summis hominibus eruditissimisque accepimus, ceterarum rerum studia et doctrina et praeceptis et arte constare: poetam natura ipsa valere, et mentis viribus excitari, et quasi divino quodam spiritu inflari. Qua re suo iure noster ille Ennius sanctos appellat poetas, quod quasi deorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse videantur. Sit igitur, iudices, sanctum apud vos, humanissimos homines, hoc poetae nomen, quod nulla umquam barbaria violavit. Saxa et solitudines voci reponent, bestiae saepe immanes cantu flectuntur atque consistunt: nos, instituti rebus optimis, non poetarum voce moveamur? Homerum Colophonii civem esse dicunt suum, Chii suum vindicant, Salaminii repetunt, Smyrnaei vero suum esse confirmant, itaque etiam delubrum eius in oppido dedicaverunt: permulti alii praeterea pugnant inter se atque contendunt.

Vynikající a velmi vzdělání lidé nám poskytli poučení, že studium ostatních oborů je založeno na získání obecných znalostí, pravidel a dovedností, avšak básníkovo nadání, že je vrozené, probouzí se vlastní silou a naplňuje ho duch takřka božský. Proto náš skvělý Ennius plným právem nazývá básníky posvátnými bytostmi, neboť bohové nám je svěřili jako poctu a dar. Necht' je tedy jméno básník posvátné i pro vás, soudcové, muže s vynikajícím vzděláním; to jméno, které ani u barbarů nebylo nikdy vystaveno žádné potupě. Skalnaté pustiny odpovídají na zvuk lidského hlasu, divoké šelmy často podlehnou zpěvu a zastaví se: a my, kteří jsme odchováni na nejlepších vzorech, bychom neměli podlehnout hlasu básníka? Obyvatelé Kolofónu říkají, že Homér byl jejich spoluobčanem, chijští ho považují za svého, právo si na něho činí Salamiňané a obyvatelé Smyrny tvrdí, že Homér patří jim, a dokonce mu ve svém městě postavili svatyni. Kromě toho i mnoho jiných se o tom dohaduje a vede pře.³⁰

HOR. *carm.* 4,7 (podle A. E. Housmana „the most beautiful poem of old literature“):

Diffugere nives, redeunt iam gramina campis
arboribusque comae;
mutat terra vices et decrescentia ripas
flumina praetereunt;
Gratia cum Nymphis geminisque sororibus audet
ducere nuda choros.
Inmortalia ne speres, monet annus et alium
quae rapit hora diem.
Frigora mitescunt Zephyris, ver proterit aestas,
interitura simul
pomifer autumnus fruges effuderit, et mox
bruma recurrit iners.
Damna tamen celeres reparant caelestia lunae:
nos ubi decidimus
quo pater Aeneas, quo dives Tullus et Ancus,
pulis et umbra sumus.
Quis scit an adiciant hodiernae crastina summae
tempora di superi?
Cuncta manus avidas fugient heredis, amico
quae dederis animo.
Cum semel occideris et de te splendida Minos
fecerit arbitria,
non, Torquate, genus, non te facundia, non te
restituet pietas;
infernus neque enim tenebris Diana pudicum
liberat Hippolytum,
nec Lethaea valet Theseus abrumpere caro
vincula Pirithoo.

³⁰ přel. E. Kuťáková.

Zmizel již sněhový příkrov a luhy se trávníkem halí,
stromy pak v listnatý háv;
mění země svou tvářnost a proudy opadající
plynou svým řečištěm zas.
Gracie s dvojicí sester a Nymfami směle se v reje
pouštějí beze všech rouch.
Věčně netrvá nic: tak rok tě i hodina učí,
blahý jež zkracuje den.
Mrazy se zefyry mírní a vesnu zas potírá léto,
jemuž je souzen skon,
jakmile štědrá jeseň své vysype plody, a mrtvá
zima již přichvátá zas.
Ztráty však svoje si nahradí luna svým oběhem rychlým,
my však, jak sejdeme tam,
otec kam Aeneas sešel, kam bohatý Tullus i Ankus,
prach jsme a pouhý jen stín.
Kdož ví, zda-li k souhrnu dnů tvých nebeští bozi
přidají zítřejší čas?
Unikne všechno tvých dědiců hrabivým rukám, co srdci
milému dopřeješ zde.
Jakmile propadneš smrti a nad tebou v podsvětí Mínos
vynese slavný svůj soud,
ani, Torquate, rod tvůj ni zbožnost ni výmluvnost tvoje
nikdy tě nevrátí v svět.
Vždyť ani Diana nemůže zmoci, by Hippolyt cudný
z věčné byl vyproštěn tmy,
nemá ni Theseus síl, by drahému Pirithoovi
podsvětní okovy sňal.³¹

Roztál zas všecken sníh a louky se pokryly trávou,
listím se odívá strom;
země mění svou tvář a poslušně do říčních koryt
vrací se vzedmutý proud.
Grácie, Nymfy a s nimi dvě sestry, už úplně nahé,
do tance daly se zas.
Nevěř, že něco je věčné: to vyplývá z času a hodin,
kráticích blažené dny.
Zefýr vždy zažene mraky a jaro vždy ustoupí létu,
po kterém vrátí se vždy
podzim, ten rozsévač plodů, a neplodná zima vždy přijde
uzavřít střidu těch dob.
Rychlým oběhem luna zas nahradí všechny ty ztráty,
ale z nás po pouti k tmám,
kam už Aeneas kráčel, i bohatý Tullus i Ancus,
zbude jen popel a stín.
Víme my, kolik nám k součtu všech našich dnů nebeští bozi
nazítří přidají chvíl?
Všechno, čím srdce milé dnes obmyslíš, nemůže nikdy
chamtivý dědic ti vzít.
Jakmile skončíš svůj život a Mínos vznešený ortel
rozhlásit o tobě dá,
žádná moc, Torquate, světu tě nevrátí: ani tvá zbožnost,
výřečnost, ani tvůj rod.
Marně chce Diana, aby zas ctnostný Hippolyt vyšel
z hlubin, kde panuje noc,

³¹ přel. O. Jiráni.

přítele Peirithoa též Théseus nikdy už nesmí
vyprostit z podsvětních pout.³²

The snow is fled: the trees their leaves put on,
The fields their green:
Earth owns the change, and rivers lessening run
Their banks between.
Naked the Nymphs and Graces in the meads
The dance essay:
“No 'scaping death” proclaims the year, that speeds
This sweet spring day.
Frosts yield to zephyrs; Summer drives out Spring,
To vanish, when
Rich Autumn sheds his fruits; round wheels the ring,—
Winter again!
Yet the swift moons repair Heaven's detriment:
We, soon as thrust
Where good Aeneas, Tullus, Ancus went,
What are we? dust.
Can Hope assure you one more day to live
From powers above?
You rescue from your heir whate'er you give
The self you love.
When life is o'er, and Minos has rehearsed
The grand last doom,
Not birth, nor eloquence, nor worth, shall burst
Torquatus' tomb.
Not Dian's self can chaste Hippolytus
To life recall,
Nor Theseus free his loved Pirithous
From Lethe's thrall.³³

³² přel. J. Pokorný.

³³ přel. J. Conington.